

VARIAȚII CLIMATERICE ȘI MENTALITĂȚI COLECTIVE ÎN SEC. AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1700—1830)

TOADER NICOARA

Investigarea relațiilor omului, a societății umane în general cu natura, cu mediul natural în care își desfășoară existența, precum și impactul mediului asupra dezvoltării societății umane cunoaște o amploare deosebită în ultimele decenii. Interesul de care se bucură asemenea studii din partea a numeroși specialiști este firesc în condițiile în care în zilele noastre problemele mediului înconjurător, devenite probleme planetare, preocupă forurile de decizie ale fiecărui stat precum și o seamă de organisme internaționale specializate în acest domeniu.

Contribuții de seamă — rod al unor investigații pluridisciplinare — au evidențiat complexitatea raporturilor între om și mediul natural în care își desfășoară activitatea, rolul factorilor climaterici sau a unor calamități naturale în evoluția economică, socio-demografică a societății în diferite epoci.¹

Alături de consecințele materiale ale acestor fenomene — în general mai evidente și mai ușor de reconstituit — implicațiile profunde și de durată asupra „celui de-al treilea nivel“, al sensibilității și mentalității colective merită o atenție deosebită din partea specialiștilor. Considerăm că un asemenea studiu poate oferi repere însemnate în reconstituirea imaginarului acestei epoci, a concepției despre lumea înconjurătoare caracteristică omului din cel de-al XVIII-lea veac, aflat undeva la pragul dintre evul mediu și modernitate.

¹ Lucien Febvre—Lionel Bataillon, *La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*, Paris, 1922; Robert Mandrou, *Introduction à la France moderne (1550—1640). Essai de psychologie historique*, Paris, 1961; Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil*, Paris, 1967 (cu o bogată bibliografie); Samuel Goldenberg, *Clima, climatologia, istoria*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie“, Cluj, XVI, (1973), p. 431—444; Lucian Boia, *Climatologia istorică*, în „Revista de istorie“, 32, (1979), nr. 6, p. 1119—1130; Paul Cernovodeanu—Paul Binder, *Repères à une histoire de la climatologie roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XIX, (1980), nr. 2—3, p. 267—275.; Stefan Pascu, *Demografie și ecologie*, în „Revista de istorie“, 33 (1980) nr. 4, p. 707—723; *Demographie: épidémies, ecologie*, în „Rapport, I, Grand themes et méthodologie XVe Congrès International des Sciences Historiques“, Bucharest, 10—17 Août, 1980, p. 587—714; Paul Cernovodeanu: *Lucrări recente din istoriografia străină privind interdependența dintre demografie și ecologie*, în „Analele Universității București — istorie“, XXXI, (1982), p. 133—135; *Ecoistorie și demografie* în „Revista de istorie“, 37 (1984), nr. 5, p. 414—469.

Secolul al XVIII-lea reprezintă și pentru societatea românească ca pretutindeni în Europa o epocă de criză a conștiinței tradiționale. Dar secolul al XVIII-lea nu este în totalitatea sa imperiul rațiunii și al luminilor.² Cercetări recente au demonstrat existența „unui al doilea regat” în care domină superstiția și misticismul și care cel puțin în Europa rurală se prelungește pînă tîrziu în epoca modernă.³ În acest sens studiul relațiilor omului cu natura, studiul reacțiilor și atitudinilor sale față de fenomenele naturale (unele dintre acestea ieșite din comun chiar), este în măsură să ne indice unde și mai ales cîtă lumină au răspîndit ideile generoase ale filosofilor luminători; mai mult decît atît un asemenea studiu ne poate revela clișeele mentale și stereotipiile caracteristice mentalității tradiționale ce manifestă rezistență, precum și nivelele culturale cu aderență și atașament față de această mentalitate.

Variațiile climaterice sau mai degrabă capriciile unei naturi resimțite de cele mai multe ori dușmănoasă și dură au contribuit într-o măsură însemnată la dereglarea ritmurilor de viață obișnuite, au întreținut o atmosferă de neliniște, incertitudine și teamă în cadrul societăților tradiționale, preindustriale. Între filele cronicilor, în însemnările lapidare pe marginea unor cărți și manuscrise, în acte de familie, însemnări de călătorie, scrisori sau rapoarte consulare etc., laolaltă cu știri despre invazii străine, schimbări de domni, jafuri și răzmerițe își fac simțită prezența, într-un adevărat „univers al catastrofelor”, variații climaterice diverse: ierni grele, bogate în zăpadă, cu temperaturi scăzute, veri călduroase și secetoase sau dimpotrivă umede și reci, cu precipitații abundente, urmate de inundații, furtuni și grindină, zăpezi și brume căzute prea devreme sau prea tîrziu etc. Laolaltă cu alte calamități (invazii, războaie, ocupații străine), ele au afectat într-o măsură considerabilă mijloacele de subzistență ale comunităților umane și au contribuit la perpetuarea atmosferei obsedante a „cumplitelor vremi” pînă în pragul sec. al XIX-lea. Ajungînd la anii 1710—1711 Radu Greceanu scrie în *Istoria lui Constantin Brîncoveanu*: „O cît de greu și păgubitoriu timp au fost acelea! că cite trei vremile cu nenorocire și cu nici o rodire au trecut; *primăvara cu multă răceală și stricăciune în roade* și nesocotite păgînești porunci, gătiri de oaste, zahareli, cară, salahori și altele; *vara cu lăcuste, pe alocurea cu secetă multă cu lipsă de pine, cu moarte în dobitoace*, cu zarve și grele răzmerițe; *toamna cu multă lipsă și pagubă în obicinuit bișugul ei, cu împuținare de vin foarte în poame și în tot felul de bucate.*”⁴

² Pierre Chaunu, *La Civilisation de l'Europe de Lumières*, Paris, 1971, p. 19. Referindu-se la Franța, Jean Delumeau afirma că studiile lui François Lebrun, Pierre Chaunu și ale sale au demonstrat faptul că „o mare parte a Vestului francez nu a profitat de vîntul favorabil al sec. al XVIII-lea”, în „*Annales E.S.C.*”, 6, 1972, p. 1399.

³ Eugenio Batisti, *Antirenașterea*, București, ed. Meridiane, 1982, vol. II, p. 84.

⁴ Radu Greceanu, *Istoria lui Constantin Brîncoveanu*, studiu introductiv și ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 190.

Consecințele acestor fenomene erau inegale; în timp ce unele dintre ele (grindina, brumele), erau de natură conjuncturală, cu efecte mai limitate, cele mai multe dintre acestea (seceta, inundațiile, iernile prelungite și geroase), afectează zone întinse, iar prin durata lungă în care se manifestă (cîteva luni, 1—2 ani) aveau efecte de-a dreptul catastrofale. Dar mai mult decît atît, manifestarea lor în adevărate „cicluri infernale” — după expresia lui Jacques Le Goff⁵ — amplificau consecințele lor nefaste și le confereau în mentalitatea colectivă dimensiuni catastrofale. Datorită fragilității mijloacelor materiale ale subzistenței și a echilibrului precar în care acestea se aflau variațiile climaterice aduceau comunitățile umane în situații limită. O anomalie climaterică avea drept consecință directă o recoltă slabă, scumpirea produselor de primă necesitate sau chiar dispariția lor de pe piață, consumul unor produse improprii alimentației cu conținut nutritiv scăzut și în ultimă instanță dar nu în rare cazuri foamea cu întregul cortegiu de suferințe. Un asemenea regim de perpetuă sub-alimentație slăbea rezistența fizică a organismului ce devenea astfel o pradă ușoară agenților patogeni de tot felul, dintre care ciuma s-a dovedit a fi printre cei mai redutabili. Un asemenea „ciclu infernal” surprinde și *Cronica Ghiculeștilor* pentru anii 1739—1740: „Deoarece cum am mai spus în anul 7248 de la zidirea lumii (1739) iarna au fost foarte aspră și lungă și a pricinuit în această țară multă pagubă, iar în vară cei nevoiași fiind supărați de oștile rusești n-au putut să pregătească fin destul pentru hrana vitelor lor și împlinirea făcînd ca iarna să fie cu zăpezi și cu frig foarte mare încă de la luna lui octombrie vitele și oile oamenilor mureau din lipsă de fîn și (din cauza — n.n.) frigului prea mare. Începînd iarna cum am mai spus încă din octombrie n-au îngăduit oamenilor să-și îngroape viile și au degerat de aceia au fost lipsă și de vin încît la vădrăritul țării nu s-au strîns nici a douăzecia parte din ce s-a luat în alți ani. Iarna n-a pricinuit numai aceste pagube, dar prelungindu-se cum am spus pînă în luna lui aprilie nu au îngăduit celor nevoiași din cauza gerului și a slăbiciunii vitelor pricinuită de iarnă să lucreze pămîntul și să semene îndeajuns ca altădată, de aceia toată nădejdea lor a rămas în mei din care au semănat destul deoarece acesta se seamănă mai tîrziu. Dar fie din pricina păcatelor noastre, fie că și-a băgat dracul pieziș coada s-a întîmplat ca în chip ciudat în luna lui august să cadă brumă groasă, fără ca mai nainte să fi plouat. Bruma aceasta a nimicit tot meiul și păpușoiul celor nevoiași și mai ales a locuitorilor din Țara de Sus. Din această pricină au fost primejdie de foamete mare că în partea muntoasă gerul distrusese totul încît oamenii nu nădăjduiau să culeagă nici un bob de mei și de păpușoi și de aceia au dat drumul vitelor să pască în semănături. Și desigur nu numai că ar fi murit foarte mulți de foame dar și cea mai mare parte a locuitorilor țării s-ar fi risipit în diferite locuri unii trecînd în Turcia, alții în Țara Leșească, ducîndu-se fiecare acolo unde ar fi găsit

⁵ Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, București, 1970, p. 317; Paul Cernovodeanu—Paul Binder, *op. cit.*, p. 268—273.

hrana trebuincioasă să trăiască, așa cum se întâmplase și altă dată, dacă domnul (Grigore al II-lea Ghica în a doua sa domnie în Moldova (1739—1741) — n.n.) printr-o bună îngrijire cu merinde n-ar fi apucat să îndrepte cât a fost cu putință și această nevoie a supușilor săi.⁶⁶ În astfel de circumstanțe psihicul uman — fragil și permeabil — cădea cu ușurință pradă celor mai neașteptate rătăcirii ale spiritului: vedenii, vise, halucinații, miracole, viziuni în care se amestecau laolaltă lumea reală și cea fantastică.

*

Din punct de vedere climateric sec. al XVIII-lea reprezintă o perioadă distinctă în istoria Europei. Situat în faza de apogeu a „miciei ere glaciare” cum este cunoscut în limbajul specialiștilor în climatologie istorică intervalul cuprins între 1640—1850, evoluția sa climaterică a fost marcată de un număr mare de ierni aspre și prelungite, cu temperaturi scăzute și perioade în care regimul pluviometric a atins cote ridicate, alternând cu perioade relativ lungi (1—2 ani, uneori chiar 3 ani) de secetă.⁷ În ce privește evoluția climaterică pe teritoriul românesc, dăm mai jos graficul principalelor variații climaterice manifestate în intervalul 1700—1830, conștienți că investigații minuțioase în arhivele zonale și locale vor putea aduce noi și prețioase informații:

- 1700 — secetă în Țara Bîrsei
- 1701
- 1702
- 1703
- 1704
- 1705
- 1706 — iarnă grea în Transilvania
- 1707—1709 — lăcuste în Moldova
- 1708 — primăvara și vara secetă în Transilvania
  - toamnă ploioasă în Țara Bîrsei
  - foamete în Transilvania, Moldova
- 1709 — iarnă grea în Transilvania
  - secetă în Transilvania
  - lăcuste în Țara Bîrsei
  - epizotie în Transilvania
- 1710 — secetă în Transilvania, Țara Bîrsei
  - lăcuste (16 august) Transilvania
  - epizotie în Moldova
  - foamete în Moldova
- 1711 — secetă în Moldova
  - lăcuste în Moldova, Țara Bîrsei
  - epizotie în Țara Bîrsei
- 1712 — secetă în Moldova, Transilvania

---

⁶⁶ *Cronica Ghiculeștilor*, ediție critică de Ariadna Camariano-Cioran și Nestor Camariano, București, 1965, p. 449. Vezi și p. 629.

- 1713 — inundații în Transilvania
1714 — secetă, recolte slabe în Transilvania, Țara Birsei
1715 — inundații în sudul Moldovei
1716 — iarnă grea în Țara Românească
— 3 august zăpadă în Țara Românească și Moldova
— ploi torențiale, inundații în Transilvania, Ț. Românească, Moldova
— secetă în Transilvania (toamna)
— epizotie în Țara Birsei
1717 — secetă în Ț. Românească, Moldova, Transilvania.
— foamete în Ț. Românească
1718 — secetă mare în Ț. Românească, Moldova, Transilvania.
— foamete în Ț. Românească, Moldova, Transilvania.
1719 — secetă în Ț. Românească, Moldova, Transilvania.
— foamete mare în Ț. Românească, Moldova, Transilvania.
1720
1721 — secetă în Transilvania
— brumă timpurie, recolte slabe în Transilvania.
— epizotie în Secuime.
1722 — grindină, 11 septembrie pe Valea Someșului Mare — Năsăud.
1723 — secetă în Moldova
1724 — secetă în Moldova
— epizotie în Moldova
— inundații în sudul Moldovei
— foamete în Moldova
1725
1726 — secetă în Transilvania
1727 — foamete în Transilvania
1728 — inundații în Transilvania
— secetă în Moldova, Țara Birsei
1729 — iarnă grea, inundații în Transilvania
— secetă în Moldova, Țara Românească
1730 — iarnă grea în Transilvania, Banat
— inundații în Transilvania, Țara Birsei, Bihor
— foamete în Transilvania
1731 — foamete în Moldova de nord
1732 — grindină în Transilvania
— secetă (șoarecii și melcii distrug recoltele) în Țara Birsei
— epizotie în Transilvania
— foamete în Moldova
1733 — grindină în Trei Scaune
— secetă în Moldova, Țara Birsei
— ploi prelungite (toamna) în Țara Birsei
— foamete în Moldova
1734
1735 — grindină în Transilvania
— an nefavorabil, recolte proaste în Țara Birsei, Moldova

- omizi în Țara Bîrsei
- 1736
- 1737 — iarnă prelungită în Transilvania
- grindină în Transilvania, Țara Bîrsei
- epizotie în Țara Bîrsei
- 1738 — brumă timpurie, recolte slabe în Bihor
- 1739 — iarnă grea în Moldova, Țara Românească, sudul Transilvaniei
- lăcuste, epizotie în Țara Bîrsei
- 1740 — iarnă grea în Maramureș, Transilvania, Moldova
- brumă în august, Moldova
- epizotie în Transilvania
- foamete
- 1741
- 1742 — inundații în Maramureș
- 1743 — foamete de proporții în Maramureș, Satu Mare
- 1744 — epizotie în Țara Bîrsei
- 1745 — epizotie în Țara Bîrsei
- 1746 — lăcuste în Țara Românească, Moldova, Transilvania
- epizotie în Țara Bîrsei
- 1747 — lăcuste în Țara Românească, Țara Bîrsei
- 1748 — epizotie în Țara Bîrsei
- viscol în Țara Românească
- secetă, foamete în Transilvania
- 1749
- 1750 — grindină în sudul Transilvaniei
- 1751 — inundații în Țara Bîrsei
- epizotie în Transilvania
- 1752
- 1753 — inundații în Moldova (primăvara)
- secetă, recolte proaste în Moldova, Transilvania
- 1754 — secetă în Moldova
- foamete în Țara Românească, sudul Moldovei
- 1755 — iarnă grea, ger mare în Transilvania
- secetă, recolte proaste în Transilvania
- 1756
- 1757
- 1758 — grindină în Transilvania, Țara Bîrsei
- 1759 — zăpadă mare, inundații în Țara Bîrsei
- 1760 — grindină Valea Someșului — Năsăud
- 1761 — secetă, secetă, recolte proaste în Transilvania
- 1762 — inundații pe Valea Someșului
- 1763
- 1764 — epizotie în Transilvania
- 1765 — iarnă grea în Maramureș
- epizotie în Cluj

- 1766
1767 — iarnă grea în Maramureș, Transilvania
1768 — zăpadă mare (11 oct.) Țara Românească
1769 — secetă, recolte proaste Transilvania
— epizotie în Arad
1770 — inundații în Moldova
1771 — iarnă grea în Transilvania (Sibiu, Arad)
— epizotie în Arad, Bihor
— inundații mari (iulie, sept., oct.) Transilvania (Hunedoara)
1772 — iarnă târzie în Maramureș
— grindină în Moldova
— epizotie în Arad
1773 — iarnă grea (?)
1774 — iarnă grea în Țara Birsei
1775 — inundații în Țara Birsei, București
1776 — iarnă grea în Maramureș
— epizotie (musca columbacă) Arad
1777
1778 — lăcuste în Maramureș
1779 — secetă în Țara Românească, Oltenia
— lăcuste în Oltenia
— inundații în Țara Birsei, Oltenia, sudul Moldovei
1780 — lăcuste în Banat, Mehadia, Transilvania, Țara Românească, Moldova
— inundații în sudul Moldovei
1781 — lăcuste, șoarecii distrug recoltele în Țara Birsei
— zăpadă mare în Moldova
1782 — lăcuste în Satu Mare, Bihor, Banat, Transilvania
— secetă în Țara Românească
— iarnă grea în Banat, Moldova
1783 — iarnă grea, prelungită în Moldova
— inundații în Țara Birsei
— lăcuste în Țara Birsei
1784 — lăcuste în Banat, Transilvania
— zăpadă (în septembrie) viile rămân neculese în Moldova
— inundații în Banat
1785 — iarnă grea, ger mare în Țara Românească, Transilvania, Maramureș, Moldova
— inundații în Banat
— foamete în Maramureș (17 000 de victime)
1786 — foamete în Maramureș, Transilvania
1787 — foamete în Maramureș, Satu Mare, Transilvania (11 867 victime)
— epizotie în Arad
1788 — lăcuste în Maramureș
— secetă în Moldova
— foamete în Țara Românească, Moldova

- 1789 — secetă (primăvara, vara) inundații (toamna) în Țara Birsei
— foamete în Transilvania
— iarnă grea, inundații în Moldova (Bacău)
- 1790 — inundații în Moldova
- 1791
- 1792 — foamete în sudul Moldovei, estul Țării Românești
- 1793 — epizotie în Arad
- 1794 — secetă (primăvara, vara) Moldova, Banat, Țara Românească
— inundații (toamna) în Moldova, Banat
— iarnă grea în Țara Românească
— foamete în Banat, Țara Românească, sudul Moldovei
- 1795 — iarnă grea în Banat, Satu Mare, Bihor, Maramureș, Țara Românească
— secetă în Moldova
— epizotie în Moldova de sud
— foamete în Banat, Bihor, Satu Mare, Maramureș, Țara Românească, Moldova
- 1796 — grindină în Transilvania
— foamete în Moldova
- 1797 — iarnă grea în Țara Românească
— secetă, recolte proaste în Țara Birsei
— grindină în Țara Românească (de la Turnu Roșu pînă în sudul Moldovei)
- 1798 — iarnă grea, epizotie în Moldova, Țara Românească
- 1799 — iarnă grea în Moldova, ger mare în Transilvania
— grindină în Moldova (Cernăuți)
— foamete în Oltenia
- 1800 — lăcuste în Țara Românească, Banat
- 1801
- 1802
- 1803 — secetă în Țara Românească
— inundații în Banat
- 1804 — iarnă grea în Banat
— inundații în Țara Birsei
— epizotie, recolte neculese în Moldova
- 1805 — inundații în Țara Românească, Țara Birsei
— grindină în Transilvania, Bihor
— recolte neculese din cauza zăpezii în Bihor
- 1806 — iarnă grea în Maramureș
— inundații în Țara Românească
- 1807
- 1808 — iarnă grea în Banat, Maramureș, Transilvania, Țara Românească
— epizotie Banat, Bihor, Bucovina, Moldova
- 1809 — foamete în Moldova
- 1810 — zăpadă mare în Banat
— inundații în Țara Birsei

- grindină în Moldova
- epizotie în Arad, Beiuș
- foamete la Cernăuți
- 1811 — semințele nu germinează din cauza lipsei de zăpadă, foamete mare în Țara Românească
- 1812 — iarnă grea în Țara Românească
- epizotie în Țara Românească
- 1813 — zăpadă mare, ger în Banat
- grindină, secetă în Țara Bîrsei
- epizotie în Arad
- foamete în Transilvania
- 1814 — iarnă grea în Transilvania
- inundații în Transilvania, Oltenia
- foamete în Transilvania, Banat
- 1815 — inundații în Banat
- secetă, lipsă de fin, epizotie în Moldova
- 1816 — iarnă grea, inundații în Banat
- foamete la Beiuș
- 1817 — foamete în Bihor, Satu Mare, Maramureș, Țara Românească
- 1818 — vara și toamna ploioase în Țara Bîrsei
- 1819 — epizotie la Arad
- 1820 — inundații la București
- grindină, mor albinele în Țara Bîrsei
- 1821 — iarnă grea și prelungită în Țara Românească
- inundații în Țara Românească, Transilvania (Alba)
- grindină în Țara Românească
- 1822 — iarnă grea în Țara Românească
- grindină în Bihor
- 1823 — iarnă grea, temperatură foarte scăzută în Țara Românească
- secetă în Țara Românească
- 1824 — iarnă prelungită în Țara Românească
- inundații în Maramureș, Țara Bîrsei
- lăcuste în Țara Românească
- 1825 — lăcuste în Țara Românească
- 1826 — lăcuste în Transilvania
- 1827 — secetă mare în Transilvania
- 1828 — epizotie în estul Transilvaniei și sudul Moldovei
- lăcuste în Țara Bîrsei
- 1829 — iarnă grea în Țara Bîrsei, Țara Românească
- inundații în Țara Bîrsei, Țara Românească
- 1830 — secetă în Țara Bîrsei
- epizotie (musca columbacă) Arad, Hunedoara

*

Iernile grele. Prin cantitățile masive de zăpadă și prin gerul excesiv, iernile grele și prelungite constituiau un pericol dintre cele mai amenințătoare pentru viața oamenilor și pentru mijloacele lor de existență. Iernile prelungite provocau epuizarea rezervelor de hrană, iar frigul pătrunzător — o permanență datorită condițiilor relativ modeste de habitat — slăbea rezistența organismului, aducându-l într-o situație limită, din punct de vedere fizic și psihologic.

Iernile grele erau resimțite cu intensitate sporită de către comunitățile rurale; astfel o iarnă cu zăpadă multă ce începea în octombrie și se termina în aprilie provoca scumpirea excesivă sau chiar epuizarea nutrețurilor și prin aceasta moartea sau debilizarea animalelor, unul dintre mijloacele esențiale care asigurau existența sătenilor. Însemnările de pe marginea unor cărți și manuscrise consemnează lapidar consecințele nefaste ale unui astfel de fenomen: „Au fost o iarnă grea că toate vitele au murit.”⁸ Avem exprimată într-o formă lapidară întreaga dramă a unei comunități. Când autorii unor astfel de însemnări spun mai mult, sau alte surse ne permit să cunoaștem adevărul,⁹ avem în față realitatea tragică și crudă cu care se confruntau comunitățile rurale, motivele de îngrijorare și teamă ce marchează psihicul colectiv în timpul iernilor lungi și geroase.¹⁰

În al doilea rînd iernile năpraznice aveau consecințe nefaste și pentru semănături, celălalt sector la fel de important pentru asigurarea subzistenței. O zăpadă căzută prea devreme împiedica stringerea recoltelor, în timp ce alta venită prea târziu, sau chiar lipsa zăpezii în timpul iernii compromiteau definitiv recolta viitoare.¹¹

Căderile masive de zăpadă constituiau, de asemenea, un pericol direct și amenințător pentru însăși viața oamenilor, rămași izolați prin blocarea căilor de comunicație, sau amenințați să rămână fără adăpost și hrană

⁷ Vezi S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 433, 435; Paul Cernovodeanu—Paul Binder, *op. cit.*, p. 270; Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, București, ed. Meridiane, 1984, vol. I, p. 42—44.

⁸ Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1906, p. 115.

⁹ Un singur exemplu edificator: la 28—29 ianuarie 1816 un viscol cu zăpadă face în zona de cîmpie a Banatului 54 victime omenești, 200 000 vite, 400 000 oi. Apud Rethly Antal, *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig*, Budapest, 1970, p. 84.

¹⁰ „Au fost iarnă grea (1744) cu multă zăpadă și cu mare ger începîndu-se de la 15 ale lunii lui octombrie ținînd pînă la 15 ale lunii lui april, cît s-au spăriet oamenii care au avut vite că se vor prăpădi sfîrșindu-se nutrețul și negăsindu-se să cumpere”. Apud N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Scheii Brașovului (1515—1781)*, în „Buletinul comisiei istorice a României”, XII, (1933), p. 92. Vezi și idem, *Scrisori și inscripții ardele și maramureșene*, București, 1906, p. 186; Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 117.

¹¹ „La 1784, septembrie 23, s-au tîmplat ploi și pe urmă au și nins ca di două degite ș-au ținut... zile. Cari nime n-au apucat încă a culegi viile pe unele locuri și păpușoi, un lucru care nu țin mînte să mai fi fost altă dată la acești vremi”. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 122; „Iară în anul 1811 au dat iarna și pămîntul n-au înghețat și zăpada a căzut foarte mare, iară primăvara cînd s-au dus zăpada, holdele toate au pierit că n-au fost înghețat pămîntul”, *ibidem*, p. 130.

în fața intemperiilor, a frigului pătrunzător, și a animalelor sălbatice. Vis-colele și gerul provocau adeseori victime omenesti¹² iar în ce privește teama de lupi avem din partea lui Ioan Neculce o mărturie revelatoare: „Iară tot într-acestaș an 7240 (1731) arătat-au Dumnezeu greu bănat asupra creștinilor pentru multe păcatili și fărădelegile noastre. Fără lispe de pine ce era au mâncat și lupii oameni pre sub munte la ținutul Neamțului și la Suceavă. Ce curînd s-au întors sființia sa minia și ne-au trimis iar liniște de către acele hieri sălbatice. *Dar se spăriasă oamenii.* (s.n.)¹³

Așa cum ne sugerează unele mărturii de epocă, iarna nici măcar nu reprezenta un anotimp, ci mai degrabă o perioadă de așteptare a timpului favorabil, perioadă în care aproape toate activitățile se întrerupeau iar oameni și animale intrau într-un soi de cvasihibernare¹⁴.

Ploi torențiale, furtuni, inundații, grindină. Zăpezile și gerul nu reprezentau însă singurele calamități ce amenințau în existența lor cotidiană comunitățile rurale. Ploile torențiale urmate de inundații, furtunile puternice, însoțite de vijelie sau grindină puneau adesea la grea încercare soarta mult așteptatei recolte. Umiditatea excesivă, verile reci, inundațiile produceau imense pagube materiale sau puneau în pericol însăși viața oamenilor. Cel mai adesea erau afectate de inundații așezările de pe malul marilor riuri, dar nu erau ferite nici celelalte, deoarece în asemenea cazuri orice pîriu sau gîrlă deveneau neîncăpătoare pentru puhoaiile ce năvăleau la vale măturînd totul în calea lor¹⁵. Viiturile îi surprindeau pe oameni în situația de a nu-și putea salva propria viață. „Tot în același an (1723) în luna lui septembrie — notează cronicarul pseudo Nicolae Muste — s-au pornit ploi grele cît au venit apele mari afară de măsura lor pre cum veneau altădată și au înecat multe dobitoace și oameni mai ales în ținutul Tecuciului... și prisăci și stupi și fînețe, copiii mulți, că a venit așa deodată Siretul-fără veste și i-a apucat pe oameni prin case, care au scăpat prin copaci au scăpat și nu puțină pagubă au avut, care nu se va uita curînd...“¹⁶.

¹² „Au nins așa că au nămețit orașele, casele au acoperit de tot, cît oamenii pe coș au eșit din căși“. Apud, Coriolan Buracu, *De pe marginea cărților bisericești*, în „*Foate diecezană*“, nr. 11 (1924), p. 4. „Să se știe că într-acest an cu leat 7248 (1740) au fost iarnă mare foarte, cît au murit multe dobitoace. Și au fost scumpete în toate că au ajuns carul de fin taleri 25 și ocaua de făină cîte bani 12, ocaua de vin bani 15. Și s-au făcut multe minuni, cutremure mari... Și au fost și vijălie cu furtună prea grea încît mulți oameni au murit care pe unde i-au găsit. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 117—118. Vezi și p. 128—129.

¹³ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Minerva, București, 1980, p. 257.

¹⁴ Vezi nota 4.

¹⁵ Vezi Ștefan Meteș, *Viața agrară a românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1921, p. 49, 64, 75, 113, 122, 140, 145, 289; Nicolae Muste, *Letopisețul Moldovei (1662—1729)*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicile României...*, III, ed. II-a, București, 1874, p. 169.

¹⁶ Nicolae Muste, *loc. cit.*, p. 70.

17 — Studii și comunicări, VII—VIII.

Furtunile puternice însoțite de grindină provocau de asemenea pagube însemnate nu numai semănăturilor dar și pomilor fructiferi, viței-de-vie, zarzavaturilor¹⁷.

Seceta. Alternanța dintre anii ploioși și cei secetoși, trecerea de la excesul de umiditate la lipsa totală a apei din sol se dovedea de cele mai multe ori fatală pentru soarta semănăturilor și a nutrețurilor. În perioadele de secetă prelungită produsele alimentare de primă necesitate se scumpeau excesiv sau dispăreau de pe piață, iar lipsindu-le nutrețul, animalele se îmbolnăveau și mureau; lipsa apei avea drept consecință majoră mari fluctuații demografice, strămutarea, sau pustiirea a numeroase așezări¹⁸. Seceta favoriza de asemenea producerea incendiilor și facilita activitatea distructivă a unor rozătoare (șoareci, șobolani, melci, omizi, etc.) ce distrugau și puținul ce mai rămăsese din recolta și așa compromisă¹⁹.

Foametea. Ca un corolar al acestui impresionant cortegiu de calamități își făcea apariția cu spectrul său amenințător foametea, unul dintre cei patru cavaleri ai Apocalipsului.

Foametea a fost o componentă evasiendemică în viața comunităților din societățile preindustriale, în care înzestrarea tehnică era defectuoasă iar creșterea economică aproape insesizabilă, în care mijloacele de subsistență se aflau mereu într-un extrem de fragil echilibru, ușor de deranjat de orice anomalie climaterică²⁰. Din acest punct de vedere societatea sec. al XVIII-lea cu structurile sale încă medievale, caracterizată de o productivitate scăzută nu dispunea întotdeauna de mijloacele suficiente pentru a-și asigura rezervele de hrană necesare, decât pentru perioade relativ

¹⁷ „Furtună mare de la Dumnezeu și cu peatră multă, una era ca aluna, alta ca nuca, alta ca oul... viile le-au prăpădit, pomii i-au scos din rădăcini, bucatele de pe afară (din afara satului — n.n.) griul, porumbul, meiul, verdețurile, grădinile s-au pustiit toate.” apud. D. Furtună, *Insemnări*, în „*Miron Costin*”, III, (1915), p. 355. Vezi și Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 126.

¹⁸ „Cînd au umblat vâleatul 1718 fu seacătă foarte mare fîntîni secară pe multe locuri. Și sate la cîmpie pentru apă se pustiiră și bucate de primăvară nu fură mai nimic, nici de toamnă. Și ajunseră bucatele la mare scumpete pînă la seacere. Griul ferdel 100 de fl. secara de-al doil fl. (?), mălaiu iar așa. În Țara Birsei și în Chizdova, Secui, Păduceale, au măcinat și lobodă de mîncare și la cîmpie fin de cucuruz (?) zdrobiră în piooă și le măcina făcînd mămăligă. Fin nu fu și tăiară cracuri cu frunză de stejari, de fag și tăia iarna pădurile și trecură și în Țara Românească cu marha de ernară acolo că acolo crescú iarba toată iarna că n-au fost zapadă, iar foamete fu și acolo”. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 116.

¹⁹ „1732, în primăvară au fost secetă continuă. Șoarecii au făcut mare pagubă, ceia ce melci au iertat au distrus șoarecii”. apud. N. Topor. *Ani ploioși și secetoși în R.P.R.*, București, 1956, p. 18; pentru ravagiile provocate de șoareci și omizi vezi și T. Tartler, *Cronica comunei Prejmer*, în „Țara Birsei”, VII (1935), p. 528.

²⁰ „Tot în această vară, let 7248 (1740) la august dat-au o brumă mare de-au stricat pinele, mălaele, păpuși, și pînă la mart nu putură oamenii ara. Și s-au făcut foamete în țară și de pine și de vin și de vite. Scumpete mare că le cumpăra de la Crim și pine și vite și de la Țarigrad și den toate părțile de se scumpiră toate lucrurile.” Ion Neculte, *o. cit.*, p. 333; s-au făcut secetă mare în Banat (1794) și în Țara Ungurească, scumpete mare au fost pe la Timișoara și în Virșet că nici bucate, nici vin nu s-au făcut”. Coriolan Buracu, *op. cit.*, p. 4.

scurte de timp, de la o recoltă la alta, a fost deseori traversată de valuri de foamete. Comunitățile rurale mai ales resimțeau acut consecințele acestui flagel atunci când variațiile climaterice provocau 2—3 ani la rând recolte proaste. Evident, capriciile naturii nu erau singurii factori care o provocau, situația dovedindu-se a fi mult mai complexă. Ea survenea în urma campaniilor militare, ca urmare a rechizițiilor, jafurilor și distrugerilor provocate de soldați, în urma invaziilor de pradă și pustiire, în timpul epidemiilor, ca urmare a întreruperii activităților productive și comerciale²¹. Acestor factori de ordin general trebuie să le adăugăm faptul de natură particulară, dar semnificativ, anume statutul politic deosebit, în care se aflau cele două țări române, care făcea ca o mare parte din rezerva de provizii să fie deturnată sub formă de zaharea pentru aprovizionarea Porții, a trupelor otomane, țariste sau austriece care au desfășurat numeroase acțiuni militare pe teritoriul țărilor noastre²².

În aceste condiții foametea și-a făcut simțită prezența în numeroși ani din cel de-al XVIII-lea veac; au existat însă perioade de criză când ea a luat proporțiile unui adevărat flagel. Astfel între anii 1717—1719 ca urmare a unei conjuncturi nefavorabile (secetă prelungită, campanii militare, invazii, ciumă), foametea s-a manifestat cu intensitate deosebită la dimensiunea întregului spațiu românesc. Ion Neculce notează în *Letopisețul* său: „Fost-au pe atuncea (1718) și o foamete mare în țară cît ajunsese să se vîndă mîerța de pine la Iași 10 lei. Că numai din Țara Leșească și din Țara Turcească aduceau oamenii pinea”²³. Foametea prelungită a provocat fluctuații demografice însemnate: „Tot într-acest an (1718) fost-au foamete în Moldova și în Țara Muntenească și s-au risipit țara fugind oamenii unde putia să găsească pită... Și mulți den sărăcime care nu avea făină mînca rădăcini de papură și alerga pe drumuri cerîndu pită ca să-și scoată viața lor”²⁴. Situația ia o întorsătură gravă încît domnul Mihai Racoviță (1715—1726) este nevoit să ia măsuri radicale pentru a opri pustiirea și depopularea țării²⁵. Și în Transilvania situația devine extrem de gravă din pricina lipsurilor de tot felul. Pe străzile orașului Bistrița griul și ovăzul abia se puteau cumpăra cu galbeni, iar din cauza secetei oamenii se hrăneau cu

²¹ „Cum au venit domn (Mihai Racoviță 1715—1726) au intrat în țară nemții, au robît, au prădat. Adus-au Mihai voevod tătari ca să scoată pe nemți; era robie și pradă. După robie foamete mare cît au ajuns mîerța de mălăiu 10 lei; au murit multe suflete cîți nu s-au dus prin alte țări. După foamete ciumă, omor, bocete și vaete în toate părțile. Pe urmă lovit-au boala în dobitoace. Era peste toate acestea și focul năpraznic.” Nicolae Muste, *op. cit.*, p. 69.

²² Constantin Căzănișteanu, *Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra Țărilor Române*, în „*Revista de istorie*”, 34 (1981), nr. 2, p. 259—269.

²³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 259.

²⁴ *Cronica anonimă a Moldovei (1662—1729)*, ed. critică de Dan Simonescu, București, 1975, p. 91—92.

²⁵ Domnul îi adună pe cei lipsiți de mijloace de subzistență și-i împarte pe la boieri „dînd fișecăruia cîte 30, cîte 20, cîte 10, cîte 5, căruia cum îi era cu puțință să-i poată hrăni”. *Ibidem*, p. 92.

tulei și coceni și cu boabe de măcieș și nu sînt rare cazurile cînd consumă „cioare, coțofane, pisici, carnea vitelor pierite...“²⁶. În Țara Bîrsei locuitorii au „mîncat și lobodă de mîncare și rădăcină de papură și la cîmpie cucuruz zdrobit în piio și le minca făcînd mămăligă“²⁷.

Un alt moment cînd foametea s-a manifestat cu o intensitate ieșită din comun este intervalul cuprins între anii 1785—1787 cînd întreaga Transilvanie suferă cuplit de pe urma ei. În anul 1785 ca urmare a unei ierni prelungite și extrem de dure, recoltele sînt compromise și numai în comitatul Maramureș mor de foame în jur de 17 000 de oameni. În perioada următoare între noiembrie 1786—noiembrie 1787 în comitatele Maramureș, Sătmar, Bihor foametea face 11 867 victime²⁸. În celelalte două țări române în timpul domniei lui Alexandru Moruzzi (1793—1796) „groaznică foamete s-au făcut — notează în Cronica sa Zilot Românul — încît toată obștea a pătimit foarte, ajungînd cei mai mulți a trăi cu coajă de copaciu și cu baligi de vită, ferească Dumnezeu, încît au și murit de foame, lucru ce de multă vreme nu fusese pomenit“²⁹.

Primele două decenii ale veacului al XIX-lea reprezintă o perioadă de lipsuri de tot felul între care foametea a fost o prezență amenințătoare, manifestîndu-se cu intensitate mai ales în anii 1811, 1813—1814, 1817³⁰.

Consecințele acestor fenomene au avut o rezonanță profundă la nivelul psihologiei colective, a sensibilității și mentalităților. Copleșit de nenumărate ori de această confruntare perpetuă, inegală și dură cu forțele ostile ale naturii omul veacului al XVIII-lea s-a aflat deseori în imposibilitatea de a întreprinde măsuri eficiente de apărare. Ca urmare a acestui fapt precum și a gradului de dotare tehnică și șubrezeniei economice, aceste „evenimente“ au avut o rezonanță și o dimensiune catastrofală, un ecou neașteptat în psihicul vlăguit și epuizat. Sursele vremii ne relevă un psihic fragil și permeabil, în care nesiguranța și teama devin componente cvasicotidiene a mentalului colectiv. Războaie, epidemii, invazii, calamități naturale întretin o stare de nesiguranță, o stare confuză de speranțe și neliniște, o atmosferă apăsătoare, în care locul primordial îl ocupă o spaimă colectivă, cu nimic deosebită de marile spaime medievale³¹. Consemnînd evenimentele de la sfîrșitul domniei lui Dimitrie Cantemir, Ion Neculce redă atmosfera de confuzie și spaimă: „Țara se băjenise dintr-acea spaimă ce se făcuse. Boierimea mai toți fugiră de pre lîngă dînsul, de-l lăsaseră singur, socotind unii că se vor mazili din pricina turcilor.

²⁶ Virgil Sotropa, *Răboaie din trecut*, în „*Arhiva Someșană*“, Năsăud, I, 1924, p. 63.

²⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 116.

²⁸ Apud, Anton Cserveny, *Cronica calamităților și epidemiilor în Ardeal, Banat și teritoriile mărginașe de la 1007—1872 (teză de doctorat)*, Cluj, 1934, p. 20.

²⁹ *Cronica lui Zilot Românul*, în „*Columna lui Traian*“, III, 1882, p. 289.

³⁰ Vezi Ladislau Gyemant, *Două tipărituri românești din Transilvania privind foametea în primele două decenii ale sec. al XIX-lea*, în „*Crisia*“, 1979, p. 422; Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom. I, Sibiu, 1889, p. 181, 187.

³¹ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 264.

Alții socotie că or veni muscalii și or lua țara și n-o mai fi Dumitrașcu-vodă domn stăpîn. Bucatele se scumpiră la Ieși că nu aducea nimeni de nici o parte că fiind bejenii... *Și feluri de felurimi de spaime umbla*³².

Într-un asemenea climat marcat de neajunsuri de tot felul soarta recoltelor a reprezentat una dintre marile obsesii ce a tulburat liniștea comunităților rurale. Lucru explicabil pentru o societate care s-a aflat de nenumărate ori la limita ultimă a posibilităților de subzistență, pentru o societate mereu amenințată de spectrul foametei. Lipsa semințelor sau timpul nefavorabil în perioada semănăturii compromiteau de la început viitoarea recoltă. Excesul de umiditate sau frigul împiedicau germinația, iar inundațiile, seceta, grindina, bruma sau chiar o zăpadă căzută devreme compromiteau total sau parțial producția încă înainte ca recolta să ajungă la maturitate. Dar aceasta nu era totul: lăcustele, șoarecii sau melcii reprezentau dușmani de temut care — în lipsa insecticidelor — produceau pagube enorme³³. În cazurile fericite în care culturile ajungeau la maturitate o altă primejdie plana asupra lor: imposibilitatea stringerii și punerii la adăpost a recoltei din cauza brumelor, a ploilor sau a zăpezilor venite prea devreme. Ca să nu mai vorbim de campanii și jafuri care goleau pivnițele, distrugeau hambarele și incendiau holdele, precum și de obligațiile senioriale. Și astfel de la un an la altul se consuma dramatic un ciclu de iluzii și speranțe, de teamă și deznădejde. Însemnări lapidare vădesc profunda dezamăgire a celor confrunțați cu asemenea realități. „Acest an, atîta de rău și nenorocos au a fost cît nu-i condei care să poată scrie fără numai pe scurt“, notează un David Tomă din Oradea la 1805³⁴. Obsesia unor recolte îmbelșugate este mereu prezentă la nivelul climatului mental cotidian iar nevoia de siguranță și certitudine privind evoluția favorabilă a vremii este evidențiată de interesul manifestat față de *cărțile de prevestire* în general³⁵ și față de *calendare* în mod deosebit³⁶.

Studiul implicațiilor profunde a capriciilor climaterice și a evoluției imprevizibile a vremii în durată lungă ne permite să pătrundem în imaginarul omului din pragul epocii moderne. Ca o primă concluzie putem desprinde faptul că foametea și frigul sînt două componente materiale ale vieții ce marchează rezistența fizică a organismului uman și în egală măsură psihologia sa. Zilele „de viscol cumplit“ ce făcea „să nu se vadă om cu om de viscol cu ninsoare“ în alternanță cu „cel mai nesuferit și mai cumplit ger“ manifestate pe durata unei ierni întregi oboseau și epuizau

³² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 191.

³³ Aurel Micluța, *Contribuții la o cunoaștere istorică a invaziilor de lăcuste în nord-vestul României*, în „*Marmația*“, 4 (1980), p. 430; vezi și nota 19.

³⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 128.

³⁵ Nicolae Cărtojan, *Cărțile populare în literatura românească*, ed. II-a București, 1974, I, p. 217—236; M. Gaster, *Literatura populară română*, ed. a II-a, București, 1983, p. 327—352.

³⁶ Mircea Tomescu, *Calendare românești, 1733—1830*, București, 1957.

³⁷ G. T. Kirileanu, *Însemnări istorice*, în „*Convorbiri literare*“, 1923, nr. 1, p. 51.

psihicul astfel că „pe la mijlocul lui februarie făcuseră pe fiștecine a se spăimînta”³⁷. Foametea prelungită duce tensiunea nervoasă la paroxism determinînd comportamente ieșite din comun. În asemenea situații izvoarele ne sugerează chiar și cazuri de antropofagism³⁸.

Mijloacele practice de care dispunea societatea pentru combaterea efectelor dezastruoase ale acestor calamități erau extrem de fragile și în cea mai mare parte lipsite de eficiență. De fiecare dată acestea erau dublate de practici magico-religioase dintre cele mai diverse: talismane, incantații³⁹, pelerinaje, procesiuni cu relicve sacre⁴⁰, etc. Astfel pentru a înlătura seceta care „speriase locuitorii”, Constantin Mavrocordat a poruncit să se facă „litanie pe la toate bisericile și de multe ori (s.n.) stîngea icoanele de pe la biserici scoțînd și sfintele moaște ale Sfintei Paraschiva, mergînd și mitropolitul cu toți vlădicii și domnul cu toată boierimea și slujitorii strîngîndu-i pe toți la un loc în grădina cea mare de sub curțile domnești, făcînd aghiazmă, cetînd molifte de ploaie, trimițînd pe toți zapcii să strîngă norodul, bărbați, femei, copii și fetede le aduceau ca să asculte rugile”⁴¹.

Este cert că pentru marea majoritate a oamenilor secolului al XVIII-lea aceste fenomene — a căror cauzalitate scapă puterii lor de înțelegere — reprezentau încă un mister insondabil, un mare semn de întrebare. Ele nu erau percepute ca fenomene naturale — în sensul pe care îl acordăm noi acestei expresii — ci dimpotrivă ele erau considerate „semne” ale unor forțe supranaturale, în spatele cărora se întrevedea un anume sens misterios. Acest clișeu de proveniență ancestrală a marcat mentalitatea colectivă pînă tîrziu în epoca modernă. Scrierile sacre, mai cu seamă literatura apocaliptică — canonică sau apocriptă — de largă circulație⁴² prezintă aceste calamități ca soli ai miniei divine „semne” ce vin să anunțe înspăimîntătoarea Judecată de Apoi⁴³. Însăși termenii de sorginte biblică ce desemnează impropriu aceste fenomene sugerează ideea pedepsei dumnezeiești. Căderile masive de zăpadă sînt desemnate prin expresiile „sodomă”, „sudam”, „era să ne sodomască”, ce aduc în imaginația colectivă

³⁸ Anton Cserveny, *op. cit.*, p. 29; „Dar n-au fost oare pieirea țării de tătari și de leși și foamete mare doi trei ani în țară cîtu minca omu pre omu, precum mulți spuneau despre aceasta că nu foamete ci osînda lui Dumnezeu asupra acestui pămînt”. Apud, M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 63.

³⁹ Vezi *Rugăciunea vrajă*, pentru combaterea grindinei publicată de episcopul Melchisedec în „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*”, vol. III, 1884, p. 381—382.

⁴⁰ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 121; Al. Lăpedeau, *O procesiune religioasă la București în 1765*, în „*Un mînunchi de cercetări istorice*”, București, 1915.

⁴¹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 241.

⁴² Vezi Nicolae Cartoian, *op. cit.*, I, p. 236—239.

⁴³ Luca, 21, Marcu, 13, Matei, 24, Ioan, 5, 9, 10. Cu un secol în urmă Tudor Pamfilie culege această tradiție aproape neschimbată: „... dar cîcă Dumnezeu ne va aduce multe semne cînd se apropie vremea de apoi. Așa vor fi foamete mari, pe tot pămîntul din pricina secetelor... și vor fi cutremure dese de pămînt și se vor arăta stele cu coadă...”. Tudor Pamfilie, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1910, p. 197.

pedeapsa divină de proporții a anticei Sodoma⁴⁴. Elementele dezlănțuite ale naturii (furtuni, viscole, inundații), sugerează în mentalitatea colectivă haosul primitiv de dinainte de creație⁴⁵ sau chiar o posibilă extincție universală⁴⁶. Furtunile și inundațiile aduc în mințile oamenilor ca un lait-motiv pedeapsa divină asociată cu imaginea unui diluviu universal sugerând sfârșitul lumii. „Și s-au făcut potop mare peste toată lumea încît au înecat și în București șapte mahalale iar în țară nu se știe cîte sate și oameni au înecat cît și dobitoacele și bucatele”⁴⁷.

În pofida faptului că studii recente au evidențiat predispoziții spre mentalități moderne⁴⁸ în domeniul politicului și al vieții cotidiene la nivel elitar, *viziunea despre lume* — pe care Robert Mandrou o considera unul din elementele esențiale ale structurilor mentale⁴⁹ rămîne în străfundurile sale medievală. Avem de-a face cu o mentalitate tradițională după care întreg universul vizibil are un sens dublu, iar în spatele acestuia trebuie bănuită o lume invizibilă populată cu forțe ostile. Impactul calamităților naturale evidențiază o mentalitate magică după care puterea miraculoasă a moaștelor nu e nicidecum pusă la îndoială, iar incantația și talismanul au încă un rol hotărîtor. Mediile populare, rurale și urbane, și într-o măsură însemnată și cele aulice evidențiază credința în prezența „semnelor” și într-un cod ce permite traducerea acestora în termeni de istorie individuală sau colectivă. Pentru lumea aceasta care crede în pre-

⁴⁴ „Atîta sudam a fost di la martie 2 pînă la aprilie în 8 cît au perit și vacile, cai și porci, animalele și păsările sălbatice, cît numai de sămînță au rămas..., și au ținut încă sudam cinci săptămîni”. Ion Nicola, *Culegere de însemnări de pe cărțile noastre vechi*, în „Mitropolia Banatului”, XV, 1965, p. 772.

⁴⁵ Jean Delumeau, *La peur en mer dans la civilisation preindustrielle*, în „Synthesis”, III, 1976, p. 125.

⁴⁶ O însemnare pe carte religioasă reține că „la 23 iunie, 1821 a fost un vifor grozav... încît gîndeam că se va strica tot pămîntul”. Apud N. Iorga, *Manuscrisele mănăstirii Cernica*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 26, 1902—1903, p. 214; „Au dat vijălie mare cu peatră și cu ploae ce nu s-a mai pomenit și multe dobitoace au murit. Iar tunete groaznice și fulgere pînă la ziuă au ținut de socoteam că acesta este sfîrșitul”. Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ion Dobrescu 1802—1830*, în „Studii și articole de istorie”, VIII, 1966, p. 355. „Că era vijelie și potop foarte tare cît se speriaseră oamenii că or să pie cu toții. Idem, *Însemnări de demult*, p. 126.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 164; „...în acea zi și noapte s-au început un mare potop la Brașov și în toată Țara Birsei înecîndu-se case și oameni și finate”. N. Iorga, *Însemnări de cronică...*, p. 93; „cînd au fost potopul cel mare să se știe și să se pomenească și să fugă cine a mai ajunge prih tate țări (prin alte țări?)”. Idem, *Studii și documente*, XVII, p. 209.

⁴⁸ Vezi culegerea de studii *Enlightenment and Romanian Society*, edited by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980, Al. Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972; idem, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978; Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p. 235—246.

⁴⁹ Robert Mandrou, *Introduction a la France moderne. Essai de psychologie historique, 1550—1640*, Paris, 1961, p. 335—336.

vestiri și apariții extraordinare natura rămîne încă o carte de citit și de descifrat ce anunță oamenilor viitorul și destinul. Elementele naturii dezlănțuite depășesc puterile de control și de stăpînire a omului datorită mijloacelor fragile de care dispune și rămîne încă copleșit de acestea. Natura înconjurătoare este o lume ostilă și misterioasă ce rămîne încă o creație divină, creația lui Dumnezeu. Abia noua sensibilitate a secolului următor o va percepe într-o manieră profund diferită.

vestiri și apariții extraordinare natura rămîne încă o carte de citit și de descifrat ce anunță oamenilor viitorul și destinul. Elementele naturii dezlănțuite depășesc puterile de control și de stăpînire a omului datorită mijloacelor fragile de care dispune și rămîne încă copleșit de acestea. Natura înconjurătoare este o lume ostilă și misterioasă ce rămîne încă o creație divină, creația lui Dumnezeu. Abia noua sensibilitate a secolului următor o va percepe într-o manieră profund diferită.